

SNEÉ PÉTER

Létkérdés

MÁRTON LÁSZLÓ: JACOB WUNSCHWITZ IGAZ TÖRTÉNETE

Bármely társadalom megemészthet egy rendszerváltozást, ám az, ami itt zajlott, több volt a politikai berendezkedés átalakulásánál, az élet minősége lett más. Viszonylagos politikai szabadság és elképesztő anyagi kiszolgáltatottság váltotta föl a politikai elnyomást viszonylagos egzisztenciális biztonsággal ellensúlyozó diktatúrát. Mélyen szippanthatunk immár a szabadság levegőjéből, csak éppen minden köbcentijének ára van: személyes autonómiánk. A kiábrándító tapasztalatokkal nemigen tudunk mihez kezdeni, és literatúránk is benuktan szemléli a történeteket. Íróink alig reagálnak az események újabb fordulatára. Kilépvé a való rendből magamutogató, önpusztító játéka kezdenek, vagy hallgatnak, legföljebb kesernyés helyzetdalokban, groteszk létösszegző költeményekben vallják meg növekvő zavarukat. A tótágast állt világ epikai ábrázolása késik, a próbálkozások inkább az értekező próza műfajába tartoznak, semmint a klasszikus belletristikához. Majd tíz esztendővel a társadalmi megrázkódtatásokat követően most jelennek meg az első komoly szépírói reflexiók e korszakról.

Még 1987-ben látott napvilágot Günther Grass *Vesztfál csevelyének* magyar változata Márton László bravúros tolmácsolásában. A harmincéves háború szörnyvilágába kalauzol el ez az imitációs regény, ahol zaklatott elmék küszködnek a létbiztonság teljes hiányával. Otthonra, nyugalomra, békére vágyunk a tébolyult semmiben, ködben, amiben tévelyegni kényszerülnek: „Siralomba fordult minden. Az iszonyattól elhomályosultak a tükrök. A szavak értelme visszájára fordult. Eltemetett kútnál tikkadozott a remény.” Hontalanságuk élményét hisztérikussá növeli a barokkos kifejezőmód, melyet a fordító is annyira ismer és szeret. Úgy tűnt, szerencsés találkozásuk inkább stílusesszémeik egyezésének köszönhető, semmint a megélt tapasztalatok, illetve a világkép hasonlóságának. Amennyiben így esett, ihlető forrásként emlékezhetünk az idegen mesterműre, ha nem, és már akkor fölsejlett a *Jacob Wunschwitz igaz története* szerzőjében a kétségtelen hasonlóság az első általános európai háború korszaka és a jelenlegi magyar viszonyok között, úgy egy termékeny alkotói módszer meghonosodásának lehetünk tanúi.

Történelmi regényt sokan írtak már, s majd mindig aktualizálón. Akár háború előtti nagy korszakát, akár az ötvenes évek kényszerű reminiscenciáit nézzük, a historizálók kitapintható célja közös: a példázat. Múltunk tanulságait emlegetik a jelen gondjai közepette. Annak bizonyosságaként, hogy különbre törekszik, Márton László nem a dúlásokban oly sajnálatosan gazdag magyar történelemhez fordul ábrázolandó helyzetek, figurák és eseménysorok után kutatva, hanem az általunk kevésbé ismert német krónikához. Mi tagadás, előttünk csupán a kultúra és civilizáció leépülésének korszakát idézik a harmincéves háború küzdelmei. A zűrzavar és pusztulás idejének véljük, amikor a tomboló vészhez képest némiképpen elmosódik a felelősség kérdése. Szinte mindegy, melyik fél kezdte az öldöklést, és mennyiben hibás, ha egyszer a rombolás és a gyilkolás általános. Noha különféle nációk és hitvallások képviselői tusakodnak egymással, valójában mégsem egyes csoportok vagy régiók érdekeiért folyik a küzdelem. Miután szétzilálódott a rend, és alapsejtjéig bomlott a társadalom, többé nem érvényesülhetnek az ideologikus törekvések sem, mivel hiányzik a kellő instancia. Pusztta túlélésért harcolnak, és az nyer, aki ravaszabbul, szilárdabban bátyázza körül állásait. Tekintet nélkül nemre, fajra, vallásra, mindenki mindenkinek a farkasa, vagyis egy – mondhatni – absztrakt térbe és időbe zuhanunk, hiszen a szokásos meghatározók: a szellemi áramlatok, a divatok és viselkedésminták elvesztik korjellemzőiket. A gubeni polgárok 1604-es „lázadása” basáskodó városatyáik ellen éppúgy ürügyül szolgál a szerzőnek, mint a rendcsinálásban mesterkedő báró Promnitz császári helytartónak,

elenyésznek a távolságok és különbségek. Sorsok, események, viszonyok halmazából válogathat kedvére az alkotó anélkül, hogy farsztó korrajzokkal, történelmi ismertetésekkel kellene megerhelnie művét. Érdektelen a különféle hatalmi központok konstellációja, amikor hősei csupán elszenvedik a rájuk zúduló csapásokat, de aktív részesei, alakítói és formálói nem lehetnek az eseményeknek. A társadalmi rend teljes szétfelbontásának következtében nehéz is volna olyat találni, akinek érdemi befolyása lehetne a történelem menetére. Még egy császári helytartó vagy városi tanácsnok sincs tisztában azzal, valójában mit művel. Döntéseinél ritkán veszi számba a várható következményeket, személyes indulatoktól, pillanatnyi érdekeitől vezérelt, s ha megkísérel előre kombinálni, csúfosan felsül, mivel senki sem láthat az örvénylő káosz mélyére. Többségük pedzi a küzdelem hiábavalóságát, és józanul visszahúzódnék, legföljebb gyakorlati kárelhárítással törődik. Az eszmék, a hitek és az erkölcsök dimenziója már csak annak jelent valamit, akiben politikai ambíció rejlik, illetve naivul ostoba.

Márton László regényének első feléből egy hihetetlenül lecsupaszított, eszményeiből kiforgatott világ vigasztalan képe bontakozik ki. Semmi sem szent, a humanitás értékei csalfák, rászedik, aki hisz bennük. Egyedül a saját érdekeit szem előtt tartó boldogul – addig, ameddig. A társadalmi kohézió elősegítésén munkálkodó elidegenül környezetétől, veresége így bizton megjósolható: kitaszítják, megölik. Jacob Wunschwitz címszereplőből a történet mellékfigurájává csúszik vissza, középpontban a Bononius-féle csúszómászók, illetve a Kittliz-féle gátlástalan gyilkosok állanak (utóbbi egy epizódban saját ikertestvérét kínozza halálra az örökség megszerzése végett). Valódi hősök nincsenek, mesterei fondorlattal söpri el őket az író. Annyi nevet, sorsot tár elénk, és úgy elhalmoz fordulatokkal, hogy ráeszmélünk: ebből a világból senki sem emelkedhet ki, mivel az atomizálódott társadalom nem váltható meg egyéni tettekkel, áldozatokkal. Zúdul, ömlik a töméntelen adat: ki kit csapott be, mint kezdte, s hol veszett el, ám a pompásan megjelenített seregnyi figura között nem akad egy sem, akire rokonszenvvel tekinthetnénk. Követendő minták nincsenek, ami van, az szörnyű, az elviselhetetlenséggel határos.

Pedig dúsan gördülnek a mézes szavak, mintha az elbeszélő pazar csodákról mesélne. Páratlan leleménnyel forgat egymással szembe beszédmódot és kifejezést. Terjengős körmondatokat komponál, burjánzásuk az élet diadalát idézi, miközben pusztulásáról regél. Kedvelt fogalmazási eljárása páratlan képzettársításokra, meglepő indítékokra, rejtett összefüggésekre utal (nemegyszer poétikus szépséggel: „úgy rakódnak egymásra nemcsak az emberöltők során elhamvadt életek, és nemcsak az emberéletek, hanem a maradandónak szánt emberi alkotások is, mint a háborítatlan padláson egymásra ülepedő porrétegek, amelyekből imitt-amott kiemelkedik egy-egy rozsdás szeg”), zsíros televényük azonban nem növel érvényes magyarázatokat, ha minden csak feltevés, és a valóság eleve megismerhetetlen: „a végtelen változatossága a tetteknek és indítékoknak, indulatoknak és jellemvonásoknak, szóba foglalt és kimondatlan gondolatoknak (...) inkább tévedésekhez, mint felfedezésekhez fog minket hozzásegíteni”. A szerző szívesen kísérti ízlésünk határait: ahol korlátra lel, ott rögtön nekilódul képzelete; e felettébb termékeny alkotói készség nemegyszer torzított korábbi művein, a *Jacob Wunschwitz igaz történetének* első felében viszont éppen a helyes formához segíti. Meséjének bősége, valamint motivikai és fogalmazásbeli szélsőségei pompásan illenek a bemutatott világhoz, és felőrlik az olvasó ellenállását. Kiszáradt torokkal, kimarjult szemmel kotlunk a könyv fölött, borzadozva és reménykedve várunk valamilyen feloldásra, hogy a(z írói) gondviselés kiutat mutasson ebből a pokolból, noha tudjuk jól, csalódunk majd. Hiába próbáljuk érvényre juttatni igazunkat, akárcsak a molnároknak, nekünk sem sikerülhet. Mondai vétekké formált kisszerűségünk örökre kijelöli pályánkat, és arról nem térhetünk le többé.

Példázat ez a történet is, még hozzá egész valójában. Immár nem egy múlt történet sugallja az aktuális tanulságot, hanem a világ képe és a mesemondás maga. Utóbbira is érdemes figyelni, az elbeszélő lépten-nyomon megbontja a cselekményt, amitől folyamatosságérzetünk megrendül, s az alakok elveszítik jelentőségüket. Figurái, valamint a helyzetek teljes időbeni terjedelmükben jelennek meg, bemutatásuk közben éveket-évtizedeket szökell előre-hátra, s jócskán megkavart olvasója mind kevésbé lát ki ebből a dzsungelszerű szövevényből, hol a liánokként ráfonódó sorsok és történetek szorításában mindazt átérezheti, amit hősei megélnék: a kiúttalanságot és reményvesztettséget. Ok és okozat között áttekinthetetlen az összefüggés, nem találunk olyan magatartást, viselkedési mintát,

aminek révén bárki megelőlegezhetné sikerét. Az egyéni haszonlesés alig titkolt szándékától fertőzött még a misztikus-mágikus gondolkodás is. Ha vadászat közben cikcakkban fölreped valaki hátán a bőr, és a remélt farkas helyett csak egy elbitangolt kutyát zsákmányol, kit okolhatna érte? Csupán annyit tehet a rontás ellen, hogy maga is mások kárára lesz: tovább ront haragosai és az útjába került ártatlanok sorsán. Bajának „orvoslására” ez az egyedüli formula.

A végletes szkepszis igazát persze nem korlátozhatjuk egy történelmi korszakra, mivel önmagunkat cáfolnánk akkor: valami megoldás kellett legyen, ha egyszer sikerült kievickélnünk az öldöklő káoszból, s átlépnünk rendezett, békés jelenünkbe. Vagy ez utóbbi merő illúzió csupán, és mit sem változtunk az elmúlt századok során? Mindenesetre ekként vélekedik a narrátor, tételesen kimondja, sőt, ami fontosabb: a múlt pannójába szövi a jelen fonalát. *DéjŰ vu*-érzetünk támad minduntalan: ismerős helyzetekbe és fordulatokba ütközünk, az 1956-os forradalom, a létező szocializmus és a kapitalizálódás friss tanulságaira eszmélünk. Ahogyan például Happenrod alpolgármester úr fölvezet a demokrácia kisajátításának technikáját, az politikai elemzéseként is megállaná a helyét: „nem lesz nehéz azt a látszatot keltenünk, hogy a söpredék a maga jószántából ajándékozta meg magát a régi szolgálattal”; a polgármester úr pedig e folyamat ideologikus foglalatával szolgál, amikor kijelenti: „aki nyugodt lelkiismerettel akarja kiváltságos helyzetét élvezni, annak meg kell róla győznie a többieket, hogy ami neki van, vagyis a kiváltságos helyzet, az nincs, amik viszont nekik nincsenek, mármint jogaik, azok vannak; akik pedig ezt el is hiszik, és belékapaszkodnak jogaikba, azokkal úgy kell bánni, mint közönséges tolvajokkal.” Mindez a múlt ábrázolatjába simulhatna, ha annak képe nem halványulna el hirtelen. A mesélő szuflája azonban mintha kifogyna, figyelme kopik, mondathalmazai meg-megroskadnak, művének összetartó ereje gyöngül, és az eddig fenyegetően tornyosuló sötét látomás zavaros álomba oldódik. Nincs kibúvó – szorult el a torkunk, és erre most váratlanul megnyílik az idő zárja – talán mégis akad? Ostoba balek, ki nem csak magára gondol – sápadtunk, s részletes okfejtésekben magyarázzák nekünk, hogy az önmagunkon való fölülelemkedés létezésünk egyetlen bizonyossága: „ha érdekei szerint járna el, és magára hagyná a gubenieket (...), akkor élete hátralévő részében joggal kérdezhetné magától, hogy létező személy-e még, sőt egyáltalán, hogy Jacob Wunschwitz valaha is a világon volt-e”. Az autentikus lét feltételezésével viszont esély nyílik a megváltásra is, hősünk áteshet valamiféle apoteózison. Bármennyire zord szólamba kezdett, a regős nem bírja végig kitartani, glissandókat produkál, a korábbi példás stílus egység odavész. A karneváli éjszaka során felrobban az elbeszélés szilárdnak tűnő szerkezete: kilépünk a végtelen időbe, hogy a máig hatoljunk. Mondhatnánk úgy is, a regény alkotója jó posztmodernként dekonstruál, esetünkben szétzilálja mindazt, amit fáradságos munkával addig összehordott.

Az auktori vélemények nyílt tálalása ritkán kedvez egy műnek, az elméleti problémák és a szerzői önreflexiók sem tartoznak feltétlenül az olvasóra. Mihez kezdhetnénk például azzal a kijelentéssel, hogy „az idő mint rendezőelv már a jelenlegi elbeszélői pillanatban is önmaga ellen fordul: az, hogy különálló mozzanatokot igyekszünk bemutatni, holott összeolvadnak az események, és hogy összefüggéseket igyekszünk teremteni köztük, holott szilánkossá vannak töredezve, tekinthető akár az elbeszélői pártatlanság önkényének is”? Azonfelül, hogy a regényhez méltatlan a pongyola fogalmazás, még csak nem is érdekel túlságosan a benne foglalt mentegetődzés. Habár sok mindennel egyetérthetünk, esztétikai nézeteink nem képezhetik egy négyszáz esztendeje élt német kelme-festőről szóló mese tárgyát. A múlt képe csakugyan élesebb a jelennél, és „egy ember igaz története valójában emberek és dolgok megszámlálhatatlan sokaságának igaz története”, ám az ilyen felismerések, illetve közhelyszámba menő megállapítások a kritika alkotóelemei, és sehogyan sem illeszthetőek vissza a műbe. Hosszan sorolhatnánk az elbeszélői fegyelem bomlásának tüneteit (jóllehet mindőjüket készséggel igazolja az újabb írói kánon), valóságos idézetgyűjteményre bukkanunk például. Ha nem is vendégcsövegek, de átírt vagy másoktól ihletett töredékek, epizódok hemzsegnek a regény második felében. Felbukkanásuk játszi kedvre és sok leleményre vall, jót derülhetünk Macbeth megkopasztásán, más esetben Tar Lőrinc pokoljárásának újraolvasására serkenhetünk, fintoroghatunk is a rémmesék tudatalattijának (a kígyó és a gyermek története) furcsa ízlésre valló beemelésén, mindez azonban bántó egy tragédia árnyékában. Általuk a szerző maga vonja kétségbe a megrendültséget, melynek felidézésére – az előzőek szerint némileg jogosulatlanul – törekszik. Talán célszerűbb volna elállnia szándékától, vagy jobban ragaszkodni ahhoz. Ha menet közben eszmélünk a kezdeti elképzelések

helytelenségére, még választhatunk, torzóban hagyjuk-e a művet, esetleg beledolgozzuk-e újabb felismeréseinket. Kérdéseinkkel megfejteni saját állításainkat viszont aligha érdemes, a tudás faggatása pedig másféle észjárást és formát követel.

Néhány évtizede még kiküszöbölhetőnek tűntek világunk hibái, és megoldhatónak látszott valamennyi problémája. E paradicsomközeli állapotból – honnét már többen készültek a döntő, nagy ugrásra – hirtelen visszaestünk a gondok közé, a válságok korába. Márton László nemzedékének alapélménye nem az emelkedés, hanem az ismételt zuhanás. Szilárd építményünkön rések nyíltak, és a sötét mélység ásít elő onnét. Bárkivel bármikor bármi megeshet, nincs remedium, egyetlen kötődarab sem lóg a kezünk ügyében, hogy belékapaszkodhassunk. A társa felé forduló emberből megint árva lett, nem számíthat támogatásra. Eddigi védelmezői ellenségeivé váltak. Felbomlottak az együvé tartozás legősibb formái, a család és rokonság sem kínál oltalmat többé. Úgy érezzük: nem csak halálunkkor, teljes életünkben magányosak, tudatlanok és kiszolgáltatottak vagyunk: „Jovianus Jesenski éppúgy nem láthat a jövőbe, ahogyan mi sem láthatjuk e sorok írása közben későbbi tetteinket és szenvedéseinket.” Kíméletlen a világ, törekvéseink pedig dőrék, meddők, legföljebb arra szolgálnak, hogy megtévesszük magunkat? Miért nem vetünk véget akkor életünknek, és mi végre születik újabb regény? (*Jelenkor Kiadó, 1997*)